

др Тодор И. Подгорац, доцент
Правног факултета у Крагујевцу

UDK — 340.11. 1
Петражицки

АКТУЕЛНОСТ МИСЛИ ЛЕОНА ПЕТРАЖИЦКОГ У КОНТЕКСТУ ЧИТАВОГ СТВАРАЛАЧКОГ ОПУСА ЊЕГОВОГ

(Поводом 50-годишњице смрти)

Сматрамо, — истакнимо то у почетку овог написа, — да се проценивање актуелности петражицкијевске мисли може вршити само ако се она посматра у својој генези и целини, а не фрагментарно. У тексту који следи настојаћемо да то и покажемо¹⁾.

Научна интересовања Леона Петражицког, класика пољског правништва, који је изучавао право у Русији и Немачкој, и предавао енциклопедију и филозофију права на Петроградском, а затим, после октобарске револуције, социологију на Варшавском универзитету, била су вишестрана. У његовом изузетно плодном стваралаштву јасно се издвајају три периода: *немачки, петроградски и варшавски*. У светској правној књижевности углавном је познат овај други период. Одреднице Леон *Петражицки*, које га у енциклопедијама приказују као *творца и главног представника психолошке теорије права и државе*, произилазе из познава-

---

¹⁾ *Извори*: При писању овог саопштења користили смо радове Л. Петражицког и тзв. критичку књижевност о Л. Петражицком и његовом делу на страним језицима, у првом реду, пољску, у којој се, природно, највише расправљало и, чини се, све више расправља, о овом вишеструком и неуморном преаоцу који за собом није оставио видан траг само у правној науци. — И сами смо, користећи исту литературу, написали: *Л. Петражицки о видовима и подврстама права (интуитивно и позитивно право)*, завршни рад на постдипломским студијама на Правном факултету у Београду, брањен 1973 [нешто допуњен, објављен у издању Правног факултета у Крагујевцу 1981, под називом *Теорија права Л. Петражицког (Видови и подврсте права)*] и *Леон Петражицки о могућности стварања науке правне (закондавне) политике на основи искуствено-психолошког изучавања права*, докторски рад, брањен на Правном факултету у Београду 1980 (у припреми за штампу).

ња, често површног, оног дела његовог научног опуса који се везује за овај период.

Петражицкијевски научни систем у целини се може узети као об-разложење могућности изграђивања политике права (законодавне поли-тике) као посебне дисциплине, без обзира на *посебна открића* на том дугом и тешком путу, која могу имати значаја и *сама за себе*. Међутим, политика права у схватању Л. Петражицког — и као *наука* и као *делат-ност, законодавна* и уопште *правотворачка* — у књижевности је најма-ње позната, а уз то и често погрешно тумачена.

Нити се психолошка теорија права Л. Петражицког, тачније, ис-куствено-психолошка, може схватити без познавања његове науке поли-тике права, нити се његова наука политике права може схватити без по-знавања његове искуствено-психолошке теорије права.

Основни циљ специјалних и самосталних истраживања садржаних у *Die Fruchtverteilung beim Wechsel der Nutzungsberechtigten* и у два тома *Lehre vom Einkommen*, — која иначе, добивши импулс од социјалних услова краја XIX века, заиста значе, то се слободно може рећи, револу-цију у читавој области права, јер отварају *нове хоризонте* у његовом изучавању, — састојао се у доказивању могућности и неопходности ства-рања науке политике права, а нарочито политике грађанског законодав-ства, „дивилне политике“ (*Civilpolitik*). Писана на основи римског права, ова дела садрже много више него што би то произишло из њихових наслова. Иако је овде реч о питањима грађанског права и донекле поли-тичке економије, у њима нису садржане само романистичке и цивилисти-тичке идеје. Напротив, ту се налази ембрион читавог будућег стваралаш-тва Л. Петражицког, или све што је овај касније написао представља само *остварење програма* тамо скицираног. Иако у том смислу ова дела имају *основни значај*, на жалост, данас их нико не проучава. А без тога је немогуће схватити *континуитет* петражицкијевске мисли.

Интересовање за научну политику права у Л. Петражицког никло је у вези с детаљним изучавањем, с његове стране, римског права (а под-стицај за ово треба видети у превођењу — још у студентским данима — дела *Систем римског грађанског права*, познатог пандектисте и професо-ра Бонског универзитета Барона) и дискусијом о првој кодификацији немачког грађанског права. Суочен с једним актуелним проблемом, Л. Петражицки је указивао на неодрживост и погрешност традиционалних метода пројектовања прописа, оцењујући их с тачке гледишта *економ-ских последица* које би они изазивали. Анализирајући институције рим-ског права, он је доказивао да је разумност римских правних конструк-ција последица несвесног еволуционог прилагођавања психике људи и ње-ног продукта — права условима економског и друштвеног живота. Уоп-ште, проблем историје права, како је истицао, не може се, попут Је-ринга, објашњавати свесно — циљним стваралаштвом твораца права, ни-ти развитком тзв. социјалне материје, — ради се о емпиријски-несвесном прилагођавању норми и поретка заједничког живота масовној психици,

нарочито достигнутом етичком нивоу народа. Неопходност усавршавања човека у процесу друштвеног прилагођавања сугерисала му је да као идеал истакне достизање потпуно социјалног карактера, потпуну владавину делотворне љубави у човечанству. Овом идеалу Ј. Петражицки *не даје* религијско објашњење, како би се, можда, могло помислити (овакав приговор се може наћи и у тако истакнутог правног филозофа какав је, без сумње, био Б. Чичерин).

За научну политику права требало је, по мишљењу Ј. Петражицког, остварити следећи програм истраживања: *утврдити узрочно деловање права* као фактора и продукта социјално-психичког живота (мотивационо и васпитно деловање), *правац прогресивног развоја друштва и везу права с другим факторима културе*. Ако се о свему овоме води рачуна, може се свесно, путем разумног законодавства, деловати на даљи развој права. Другим речима, производњом права се може свесно и разумно руководити ако се зна суштина и идеал права, као и поприште и средства његовог деловања — психика индивидуе и друштва. По његовом мишљењу, свесна политика права треба да води бржем и квалитативно бољем развоју но обичајно право (препуштање развоја права обичају значило би остварење програма *laisser faire*), које тако бриљантно анализира.

У варшавском периоду свог стваралаштва, у хуманистичким наукама, најмање познатом, који се унеколико разликује од немачког и петроградског, Ј. Петражицки је посебну пажњу поклањао разјашњавању *историје развоја права, логичко-методолошких основа, филозофских основа социјалних наука, политике права*.

У петроградском периоду свог стваралаштва, који је у светској правној књижевности и најпознатији, Ј. Петражицки је главне напоре био усредсредити на изграђивање *методолошких основа теорије права* и саме теорије права — *искусствено-психолошке теорије права* (и државе у вези с теоријом морала).

Стављајући у основ своје теорије права учење о образовању појмова и сматрајући да се не може научно истраживати право док се претходно не изгради *тачан научан појам* о њему, Ј. Петражицки предлаже стварање појма *право* независно од правног језика у смислу професионално-правне употребе те речи, независно од правне праксе у смислу судске праксе, а у ослонцу на одређена реална обележја правне појаве. Ни у ком случају не умањујући ауторитет представника правосуђа, он је тврдио да право постоји *мимо суда и принуде*, и то у далеко већој мери. Према, по његовом мишљењу, нејасно правној терминологији, општи изрази као *пракса, правна пракса* и сл. означавају у ствари *веома небитан део појаве* којој одговара њихов *буквални смисао* — процесуалну праксу права, обратну страну медаље, не здраве и нормалне функције организма, већ патолошка одступања. Као субјекти истинске правне праксе јављају се не судови и адвокати, већ *сви грађани, народна привреда* (као таква и

као члан светске привреде) и *народ* (као такав и као члан и карика прошлости, садашњости и будућности).

Заиста, право се остварује и изрицањем санкција, али то је његова *патолошка страна*; оно што пак правни организам чини здравим, то је тако рећи нечујно остваривање права у нормалним односима људи. То се може разумети ако се призна да правне појаве нису само позитивноправне (и не у уобичајеном смислу те речи), него и интуитивноправне (интуитивно право је не само *индивидуално-променљиво*, као резултат индивидуалног, него и *друштвено-прилагођено*, као резултат друштвеног прилагођавања, како је тврдио М. Лазерсон (А. Подгурецки је с правом указивао на значај *правне подкултуре* и тип личности у деловању апстрактног правног прописа у друштву). Друга је ствар што се интуитивно право може *позитивирати*, и позитивно право *интуитивирати*.

Ако се пажљиво погледају одговарајућа места *Теорије права*, Ј. Петражицког, видеће се да се, уз утицај интуитивног права на разраду и примену позитивног права, даље нијансира утицај *интуитивног права на развитак позитивног*, или конкретније: *процес производње позитивног права од стране интуитивног и дерогативна функција интуитивног права*. Уз овај утицај, постоји и обратан: — *позитивног права на развитак интуитивног*, или конкретније: *процес производње интуитивног права од стране позитивног и дерогативна функција позитивног права*²⁾.

Будући да наука политике права као главни саветник законодавца и других правотвораца резултира позитивним правом, иако на основи проучавања и интуитивног права, теорема Ј. Петражицког о томе да степен способности позитивног права да мења интуитивно право зависи од његове адекватности потребама друштвеног живота, тенденцијама његовог развитка, не може да буде мимоиђена, јер и марксистичка правна наука садржи скоро исти став: политика права почива на познавању објективних законитости друштвеног развитка и предвиђању. Преводећи психолошки правни концерт на више струне човечје душе, како је Ј. Петражицки волео да каже, наука политике права, у ствари, треба да осигура хармонију између законодавства (правотворства) и правне праксе, шире схваћене, да постигне сагласност између права које живи у народу и оног у законима. Јер, у случају неслагања између етичке културе

²⁾ Мисао Ј. Петражицког о односу интуитивног и позитивног права је тако изнијансирана, да о противуречности у њој, по нашем мишљењу, не може бити ни речи. Свакако да у овом односу имају посебан значај ови ставови: о повећавању сфере интуитивног права у његовој комплементарној функцији, по мери оплемењивања и социјализације човечје психике; о ширењу сфере одлучујућег значаја интуитивног права при разрешавању конфликта између интуитивног и позитивног права, по мери раста културе; о вршењу праксе (од стране) интуитивног права на тумачење и примену позитивног права, те о пракси позитивног права као резултанти, правцу који се у више или мање значајном степену одређује притиском интуитивног права лица која одлучују (довести у везу са ставом о претварању интуитивно-правних судова, под утицајем позитив/из/ационе тенденције права, у позитивно-правне); о разумном и практичном позитивном праву као драгоценеј школи и неразумном и опаком позитивном праву као извору тровања и кварења интуитивно императивно-атрибутивне етике (довести у везу са ставом о добрим странама и недостацима законодавства (при разумном, просвећеном и умешном коришћењу и при неразумном коришћењу), као и да је оно оруђе не само непосредног стварања права, него и управљања разним потчињеним центрима производње права); о способности позитивног права да модификује интуитивно.

народа и права (а оно овде мора бити схваћено и као правне норме, ако не и искључиво тако) нужно се појављују овакве или онакве болесне друштвене појаве. Ј. Петражицки правилно закључује о томе да конструкција права зависи од *укупности културних услова* (у различитих народа, који се налазе на подједнаком степену културе, понавља се). Утолико је његово схватање о овом проблему тачније од оног историјске школе права и посебно Јеринга, који су у својој анализи скретали пажњу искључиво на националне особености. Уз то, оно толико, — немогуће је то не приметити, — подсећа на познати став марксистичке теорије права: *право никад не може бити изнад економског система и условљеног њиме културног развитка друштва.*

Ј. Петражицки је добро знао да се законским правом у чији састав, као нормативни факт, улази закон, схваћен знатно шире (и обичан човек се овде може појавити у улози законодавца), не исцрпљује читаву област права. Отуда у њега, поред интуитивног права, толико подврста позитивног права, међу којима, без сумње, закон, схваћен уже — како је уобичајено (писани општи правни акт с највишом правном снагом), а што произилази из значаја који он придаје официјелном праву, заузима главно место. Не избија ли овде на видело двојство Ј. Петражицког у схватању закона и законског права и, уопште, позитивног права?

Запажа се да је Ј. Петражицки, пишући о политици права у својим раним радовима, говорио о праву као сложеној психичкој појави, али и као *све/укупности правила за понашање*, и о тумачењу извора права (*откривању стварног смисла позитивних норми права*), одлучно, оштро и веома успешно војујући против лозинки практично-догматичке јуриспруденције и њеног главног представника — Јеринга, а у одбрану *правог метода, принципа законитости и правне државе*. Изграђујући своју искуствено-психолошку теорију права — за потребе науке политике права — он ће касније акценат ставити на *право у реално-психолошком смислу*, императивно-атрибутивна преживљавања, али неће занемаривати ни правне норме, иако их и друкчије назива: *пројекције, фантазме.*

Без обзира на то што се тзв. реално-психолошка тачка гледишта Ј. Петражицког не може прихватити у целини, поготову што наизглед негира право као објективну појаву, због прецењивања њене психичке димензије која несумњиво постоји у тој сложеној појави, а опет, с друге стране, не запоставља правне норме иако их ставља у други план и назива емоционалним фантазмама, пројекцијама и сл., његово учење о нормативним фактима у *области законодавног позитивног права*, које се презентира уместо постојећег учења о разним видовима правних норми: наређујућим, забрањујућим негативним, укидајућим, објашњавајућим и сл., не може да остане по страни нашег интересовања, јер у једној врло истанчаној анализи указује на нешто што стварно постоји.

Нормативни факти у овој области се диференцирају на: 1) *позитивне* — оне који стварају позитивноправне норме, тј. изазивају у пси-

хици људи одговарајуће правне судове и пројекције (називају се и *нормостваралачким*) и 2) *негативне* — оне који не стварају, већ уништавају, искорењују из народне психике позитивноправне и друге правне норме, тј. одговарајућа правна преживљавања и пројекције (називају се и *нормоуништавајућим*). Упоредо с њима разликују се још, као трећа категорија, *нормоизмењујући* факти, који модификују право. Што се тиче међусобних односа ових нормативних факата, утврђено је да се већина нормостваралачких јављају истовремено и као нормоуништавајући (стварајући ново право, они самим тим одстрањују раније), док се нормоизмењујући нормативни факти могу свести или на нормостваралачке (позитивне), или нормоуништавајуће (негативне), зависно од тога да ли се њима што допуњава, ствара или одстрањује.

У другим пак видовима позитивног права постоје *други* нормативни факти (на пр., у области обичајног права улогу нормативних факата играју поступци других, понашања предака — тако су поступали наши очеви), а у области интуитивног права уопште их нема.

Стављајући акценат на емоционално-интелектуалне процесе у области права, Л. Петражицки ће увек истицати да су правне норме, као, уосталом, и све норме, емоционалне фантазме.

Из схватања права Л. Петражицког ни у ком случају се не могу искључити правне норме, што се посебно увиђа кад се повежу његова искуствено-психолошка теорија права и, на њеној основи изграђена, наука политике права: шта би друго, до правне норме, биле онај крајњи производ науке политике права? Тешко се, чини нам се, може тврдити да се он, по својој првобитној специјалности *цивиллиста-догматичар*, прелазећи на терен теорије права, ослободио *навика правно-догматичког мишљења*. Уводећи у област позитивног права појам *нормативних фактора*, Л. Петражицки ће говорити да су у стварности објект тумачења управо они³⁾. Иако овакав њихов став нарочито подвлачи — и већ га зато не треба аргументи одбацити — *смисаону повезаност правних норми у једном правном систему*, на што треба обратити пажњу при тумачењу права, не може а да се, при пажљивој анализи, не примети и *релативност разликовања између нормативних факата и правних норми*: правна норма извучена правном психиком из датог нормативног фактора, и сама може да добије значај законодавне изреке, тј. посебног нормативног факта. А шта би друго, како смо већ утврдили, до правне норме, биле у стварности објект тумачења у области интуитивног права, у чији састав не улазе нормативни факти? Тачније, за разлику од оних првих, овде је реч о инту-

³⁾ Рецимо, најпре, да је било природно што је Л. Петражицки, започињући своје твораштво у време кад је била актуелна кодификација грађанског права, и не само у Немачкој, у којој се усавршавао у правној науци, него и у Русији, био окренут питањима *de lege ferenda*. Свакако да је то био разлог што се он тумачењем права није посебно бавио сем, иако *en passant*, у *Уводу у науку политике права, Модерним лозинкама јуриспруденције* и првом тому *Теорије права*, не рачунајући узгредне напомене у програмским, редакционим чланцима у првим бројевима правних часописа: „Вестник права” и „Право”. Међутим, и то што је ту речено не би смело да измакне *правној херменеутици*.

итивноправним нормама као пројекцијама одређених правних судова, без позивања на нормативне факте.

Л. Петражицки се бори за склад између закона и уопште писаног права, с једне, и права које живи у друштву (народног правног живота), с друге стране, тежећи да развитак друштва усмери према назначеном идеалу. Да ли је то, ипак, увек могуће, због саме природе једног и другог: док писано право карактерише општост, апстрактност, безличност, схематичност решења у њему садржаних, дотле је у животној све јединствено, конкретно, индивидуално. Живот је богатији, сложенији и разноврснији од случајева предвиђених законом, који је само комад човечјег предвиђања, план, скица будућности. Да ли ће истински правни живот друштва, у својој ширини, увек поћи путевима трасираним од стране законодавца? И законодавство носи на себи судбински печат несавршенства, уосталом, као и свако друго човечје стваралаштво. Као што је истакнуто у правној књижевности, богато искуство, највећа опрезност, најживља маштовитост законодавца ништа су пред шароликом масом правних проблема, које стварају слободно дејствујућа човечја воља, проницљив ум, лукавство егоизма и престопа у вези са игром случаја који се смеје над сваким човечјим предвиђањима (О. Булов). Само тумачењем и применом, писано право добија свој прави смисао. И то у одређеној друштвеној атмосфери: текстуално исти закони могу имати различит смисао у различитим срединама (Ф. Жени, Б. Тасић, И. Крбек). Позитивноправна норма, у уобичајеном смислу те речи, која се не примењује је мртво слово на папиру. А ако се примењује, она у једном случају може имати један, а у другом — други смисао. Смисао у првом случају није право у другом и *vice versa*. Отуда треба напустити формално одређивање појма права, или га бар допустити. Оно што је битно је смисао у језичко-логичком оквиру и у односу на околности датог случаја, тј. ако се не иде *contra legem*, и не ствара ново право (тзв. слободно тумачење које је у суштини *contradictio in adiecto*). А шта ако правна норма има два или више подједнако могућих смисала, тј. двосмислена је или вишесмислена? Шта је ту онда право право, тј. прави смисао? Херменеутика права истиче да се при том треба држати следећих трију правила: од двају подједнако могућих смисала треба узети у обзир онај при којем се правна норма показује праведнијом; од двају подједнако праведних — онај при којем се она показује сврсисходнијом; од двају подједнако праведних и сврсисходних — онај при којем се она показује благонаклоњенијом (Е. В. Васковски).

Узајамни однос између конкретних друштвених односа и правних норми (и њихових скупова — правних установа) које их регулишу, испољава се двојако: или су први *prius*, а друге — *posterius*, или су друге *prius*, а први *posterius* (кад се помоћу правних норми стварају нови друштвени односи). Да ли су правне норме адекватан израз конкретних друштвених односа? — на то питање се не може а *priori* одговорити:

треба приступити анализи емпиријског материјала. Једно је само сигурно: склад између правних норми и одговарајућих конкретних друштвених односа је уколико већи уколико се ове ограничавају на усвајање онога што живот пружа и уколико су пројектоване према утврђеним тенденцијама развита. Будући да живот тече даље, законодавац и, уопште, правотворац, мора да буде далековид ако жели да његова творевина живи, без обзира на горњу примедбу. У томе и јесте смисао исказа: *погодовање права даљем развиту друштвених односа*. Иако по природи ствари не може да постоји потпун склад између закона (и писаног права) и истинског правног живота, то не значи да не треба томе тежити. Наука политике права управо у томе види услов свог постојања. С друге стране, закону се не сме постављати више но што се њиме стварно може постићи.

Чињеница је да је Л. Петражицки индивидуализирао право, везујући га за психику појединца: постоји чак и у усамљеника, уколико га овај признаје и у њега верује — тзв. *робинсоновско-крусеовска* страна искуствено-психолошке теорије права. Одавде, углавном, и пројизлазе приговори и критичке примедбе упућиване овој теорији. Изгледа нам тачна основна примедба П. Новогодцева да је Л. Петражицки, отискујући се на пут у Индију, доспео у Америку: називао је *правом у реално-психолошком смислу* императивно-атрибутивна преживљавања и од њега разликовао нормативне факте и норме, пројекције, фантазме. Интересантно је у искуствено-психолошкој теорији права уочити разликовање између природе, суштине права и порекла, масовног дејства и значаја његовог: *по природи, у суштини, право је појава индивидуалне психике, по пореклу, масовном дејству и значају, оно је социјално*.

По нашем мишљењу, тврдње које се срећу у правној књижевности о томе да психолошка теорија права Л. Петражицког пада, у првом реду под „притиском материјала” права у правном смислу, тешко да могу опстати. Можда је таквим тврдњама допринео и сâм Л. Петражицки. Наиме, пишући о решењу проблема о природи права у правном смислу, он је наизглед „реалнији”, не само кад одређује ово, него и кад одређује правне норме у смислу правничке употребе тог назива: у одређивању права у правном смислу не помиње нормативне факте, иако се они ту подразумевају, што он мало даље и *изричито* каже (на стр. 245 I тома своје *Теорије права*: „опште за оба саставна елемента групе правног права је позитивност, позивање на објективне нормативне факте”); у одређивању правних норми у правном смислу он као да је далеко од правних норми, као емоционалних фантазми, пројекција, што само на први поглед изгледа да је тако. Уопште, он је сматрао да правом треба звати императивно-атрибутивна преживљавања, али није негирао правне норме, без обзира како их је звао, — напротив, *политика права је требала да буде у служби њиховог изграђивања*. Истина, у састав официјелног права улазе нормативни факти који се разликују од свих других, они су ту реални, *објективно постојећи*, а не само замисливи,

али управо *то дозвољава да се о официјелном праву говори посебно*, што аутор и чини, али супротстављајући га неофицијелном праву.

Ако се и кад се психолошка теорија права Ј. Петражицког подробије изучи, и то само као саставни део, иако највећи, петражицкијевског система у целини, видеће се да укључивање права у правном смислу у право као императивно-атрибутивна преживљавања, ни у ком случају не нарушава доследност ове теорије. Поготову објашњење правног права не преобраћа искуствено-психолошку теорију права из једнодимензионалне у вишедимензионалну.

По нашем мишљењу, искуствено-психолошка теорија права Ј. Петражицког се може слободно окарактерисати као *вишедимензионална*, јер обухвата више димензија (равни, страна, сфера и сл.) права као сложене појаве, и то:

психичку (она је у овој теорији права толико присутна да својом снагом најчешће засењује критичаре да виде остале димензије), *језичко-логичку, нормативну* (у Ј. Петражицког правна норма, иако шире схваћена и називана емоционалном фантазмом, пројекцијом, јесте значењски језички исказ, везан за одговарајући, односно одговарајуће нормативне факте у области позитивног права),

социолошку (читав један паранграф (последњи) *Теорије права* Ј. Петражицког — § 45 у првом, односно 51 у другом издању — посвећен је праву као фактору и продукту социјално-психичког живота⁴);

аксиолошку (она нарочито избија на видело у ауторовим разматрањима питања политике права и друштвеног идеала).

Ј. Петражицки не само да је претеча вишедимензионалног, него и *интеграционог* изучавања права. Истина, овде се ради о *интеграцији наука реформисаних од њега самог*. Кад се има у виду да је сав тај нимало лак посао радио један човек — за што би данас био потребан, у најмању руку, тим научника, ако не и читав институт — онда утолико пре треба умети ценити његове напоре.

Ако се лак теорији права Ј. Петражицког прилази као једнодимензионалној, једнозначној, неизбежно се сужавају њене границе и умањује њен значај. Његов теоријскоправни систем и шире — петражицкијевски систем као целина је вишевалентан и све његове вредности су међу собом тесно повезане.

⁴) Ј. Петражицки је сматрао да се појаве права налазе у двостраној узрочној вези с другим процесима социјално-психичког живота: с једне стране, право, као фактор социјално-психичког живота и његовог развика, изазива извесне даље процесе у области психике и понашања индивидуа и маса и њиховог развика, а с друге — оно се, као продукт дејства извесних социјално-психичких процеса, ствара и мења у вези с њима по законима узрочне везе. У вези с тим он је и одређивао задатак теорије права: 1) изучавање права као фактора, изграђивање теорије узрочног дејства права и 2) изучавање права као продукта, изграђивање теорије порекла и развика права.

Главне и основне ставове у погледу првог проблема аутор је назначио у два параграфа своје *Теорије права* (§ 7 — *Мотивационо и васпитно дејство моралних и правних преживљавања* и § 45 у првом, односно 49 у другом издању — *Два система правно-психичког дејства на човече понашање и развика човечјег карактера*). Наговештавано дело *Очерки социологије и историје политических ученија*, у којем је Ј. Петражицки намеравао да подробије изложи теорију дејства права и историјске законе развика права, није, на жалост, из познатих разлога, угледало светло дана.

Не поистовећујући позитивно право у целини с официјелним правом, — што не тако ретко предвиђају „интерпретатори“ искуство-психолошке теорије права⁵⁾, већ само оне његове видове које примењује и подржава држава, и говорећи веома аргументовано о различитости нормативних факата и видова позитивног права кроз историју, Л. Петражицки указује на њихову условљеност реалним односима ове или оне епохе у развиту овог или оног народа. Тиме резултати истраживања Л. Петражицког, на овом плану, могу бити од значаја за типологију права, у којој правна наука није још све рекла⁶⁾.

Уводећи у своју искуствено-психолошку теорију права појмове *држава, официјелно право* и сл., Л. Петражицки, по нашем мишљењу, није прекорачио њене методолошке претпоставке.

Правом се може назвати све што се хоће, под условом да се одреди шта се тим називом обухвата. Друга је, међутим, ствар не грешити ли, можда, Л. Петражицки против правила уобичајене, да не кажемо и добре, терминологије кад категорички тврди да правом треба звати не само официјелно право (и не као правне норме), него императивно-атрибутивна преживљавања уопште, као реалан феномен (у вези с поменути правом и другим видовима права), допуштајући понекад, иако нерадо, могућност да се правом назову и правне норме?

⁵⁾ Тако савремени мађарски правни теоретичар В. Пешка (вид. В. Пешка: Психологическе концепције у савременој буржуазној теорији права, у књизи Критика савремене буржуазној теорији права, Москва 1969) тврди да суштину права, његов најзначајнији део у овј теорији чини интуитивно право, при чему се позива на познато место Л. Петражицког о официјелном нормирању као микроскопској величини. Очигледно је да се неизмерно мноштво животињих случајева и питања понашања, о којем је овде реч и које се супротставља поменутој микроскопској величини, не односи само на интуитивно право, — које у разним областима и разним формама може да има и официјелно-обавезан значај, — него и на видове позитивног права који се не користе официјелним признањем.

Суштина свих конструкција Л. Петражицког састоји се, по нетачном мишљењу В. Пешке, у тежњи да ликвидира норму позитивног права, да ликвидира објективно право. *Како се то може тврдити за оног који је сва своја стремљења био усредсредити на стварање науке политике права (закондаване политике) на основи искуствено-психолошког изучавања права и његових узрочних својстава, узрочних дејстава, која је требало, и треба, да буде у служби позитивног права?!*

⁶⁾ Као што је познато, значајан допринос типологији права дао је француски компаративист-дивилист Р. Давид својим учењем о правним породицама (савременог света): романско-германској, општег права (common law), социјалистичким правним системима и религиозним и традиционалним правним системима, уважавајући при овој класификацији разликовања у теорији извора права и метода рада правника и филозофске, политичке и економске принципе на које се правни системи ослањају. — Изгледа нам да учење Р. Давида, иако с друштвеним приступом, иде у прилог психолошке теорије права — њеног увођења нормативних факата.

Борба за нови међународни економски поредак, чија еволуција може да се прати од појаве покрета несврстаних, и који представља акцију за мењање старог и увођење новог, праведнијег система друштвених односа у међународној заједници, нужно ће се одразити и у међународном правном поретку. — Да ли се већ данас, и у којој мери, може говорити о породици правних система несврстаних земаља?

Напоменимо да би испитивање изворности југословенског правног система са мноштвом правотворачких субјеката и, посебно, самоуправних опшних аката (друштвени договор, самоуправни споразум, статут, разни правилници, одлуке, пословници итд.) у светлу учења Л. Петражицког, било могуће и свакако интересантно — ишло би, чини нам се, у прилог овог учења.

Кад се петражицкијевски научни систем упозна бар у деловима који се односе на теорију права и науку политике права⁷⁾, — а ово је, без сумње, његов најважнији део, — видеће се да је у науци о праву *далеко више питања*, но готових одговора.

Питање о *реалности права*, ванредно сложено и тешко, у суштини је питање о научној спознаји права. Да ли појаве на које искуствено-психолошка теорија права Л. Петражицког указује, фактички постоје? У чему је допринос Л. Петражицког семиотици — општој теорији језичких знакова и посебно семантици? Из његовог учења произилази да десигнати назива *право*, да се изразимо модерније, нису само правне норме.

Л. Петражицки је, будући свестан постојећег *лингвистичког дуализма* — постојања двеју по обиму веома различитих области примене речи *право*: једне веома широке и једне веома ограничене (општи народни језик, свакодневни говорни језик, и професионално-правна употреба те речи), као логичар, методолог, лингвиста и семантичар притекао у помоћ себи као правнику без ичије туђе помоћи, реформисане психологије, поклањајући посебну пажњу одређивању *предмета* теорије у њеном изграђивању и разрађивању и посебно, појму права као централном и врховном појму теорије права), *улози језика* у научном истраживању и стварању и заснивању *адекватних теорија*. При том он утврђује постојање трију језика значајних за проблематику науке о праву: *обичан, свакодневни, разговорни језик, професионални језик — практични језик догматике права* и језик теорије права који је сâм пројектовао (од њега *пројектовани језик теорије права*).

Да ли се класа *право* подудара с правом официјелно обвезујућим или је она знатно шири? У вези с тим, да ли је оправдан правни плурализам и, како су истицали следбеници Л. Петражицког, неопходност разликовања правне појаве и правне норме и сл.? Да ли је ово само терминолошко питање? Да ли у проблематици права треба разликовати три сфере „бића“: 1. мисаону, идеалну сферу, где постоји само норма са својим елементима, као и две сфере њене реализације — 2. сферу правне свести, где норма постоји као психичко преживљавање и 3. друштвену сферу, где право делује, изазивајући људско понашање у складу с нормом, како то истиче Ј. Ланде, идући за својим учитељем?

⁷⁾ По нашем мишљењу, дужа је листа вредности садржаних у научном опусу Л. Петражицког. И сами се бавећи петражицкијевском мишљу (у, на почетку овог написа, наведеним радовима) у анализи се нисмо усредсређивали на недостатке искуствено-психолошке теорије права као главног дела у овом опусу и основи науке политике права, већ на оно што је вредно интересовања и предузимања даљих истраживања. Одабирајући *методолошко-и теоретско-правна* питања, уз *политичко-правна* (а многа од њих скупа су везана за *семиотику и онтологију*), налазили смо се, — морамо то признати, — на великој муци: да ли узимати само она која у овој области изгледају постављена на радикално друштини начин и, као израз велике пишчеве смелости и теоретске оригиналности, збиља изазивају сумњу, или и — њих, али и она која као израз ретке стваралачке интуиције инспиришу, проширујући на тај начин тзв. *видно поље теоретичара права*. Одлучили смо се на друго решење, уверени да би тако наш подухват могао бити плодотворнији.

Ниједан од појмова права, који су се искристалисали у науци о праву доследном применом одговарајућих метода, чија снага је заиста велика: *као да одређују, омеђавају предмет опште науке о праву — теорије права*, ниједан од ових појмова, као резултат употребе овог или оног метода, узет сам за себе, не може да обухвати сву реалност права. Истраживања суштине права не могу се вршити без примене одређене, савремене и научне методологије. Ипак, она се не могу исцрпсти методолошким проблемима. Као што је у правној књижевности истакнуто (колико нам је познато о овоме је најпотпуније писао Б. Кистјаковски, разматрајући питање о реалности објективног права), досад су се искристалисала четири појма права теоретског карактера (*уско-правни појам права*: скуп норми чије испуњење се принуђава, штити или гарантује од стране државе, или, краће, право је оно што држава наређује да се сматра правом, *социолошки појам права*: скуп норми које су последица социјално-економских услова и које штите извесан друштвени систем, *психолошки појам права*: скуп норми које се састоје из императивно-атрибутивних преживљавања појединца и људи с представом нормативних факата — позитивно право, или без ње — интуитивно право, *нормативни појам права*: скуп норми које садрже у себи идеје о ономе што треба да буде, које одређују спољне међусобне односе људи) и два техничка или практична појма права (*правно-догматички*, који би се, по нашем мишљењу, могао назвати и *херменеугички*: скуп правила која показују како у важећим правним нормама наћи решење за конкретне случајеве, *правно-политички*: скуп правила која помажу да се нађу решења или утврде норме за задовољење потреба које се изнова појављују или остварење нових представа о праву и неправу). Како их синтетизовати с обзиром на нужност методолошког плурализма? Како превазићи парадокс: много научних појмова права, а право као појава је јединствено? Да ли је стварање јединственог научног појма права нерешив задатак и у будућности, с обзиром да представници нормативизма и свих других праваца у правној науци — у првом реду, социологизма и психологизма мисле потпуно различитим категоријама?

Није ли преувеличавање значаја психолошке равни, аспекта, сфере, димензије у праву у Л. Петражицког аналогно претераном подвлачењу значаја које друге равни, аспекта, сфере, димензије у другим правцима правних изучавања (на пример, нормативне, или социолошке), и не везују ли се сви ови покушаји универзалног објашњења за читаво комплексно подручје права са уоченом потребом добијања јединственог и хармонизованог погледа на право, прекорачења прага који дели нормативност и об/а/везивање од фактичности (тј. решења односа између нормативне и тзв. фактичке сфере у праву).

Како помирити нормативну теорију права која, преувеличавајући значај нормативног аспекта права, осиромашава правни проблем, и психолошку теорију права која, преувеличавајући значај психолошког аспекта права, обогаћује (или, ако се хоће, „обобаћује“) правни проблем?

Обогаћујући правни проблем, није ли Ј. Петражицки осиромашио проблем морала? Да ли се, уз уклањање извесних крајности, могу усагласити, — како је истицао Ј. Ланде и ма колико те речи биле обојене ироничним хумором, — нормативистички правац Х. Келзена и овај психолошки Ј. Петражицког, будући да први у основи признаје могућност изучавања реалних еквивалената правне норме, што наводи на социолошко и психолошко изучавање, а други, акцентирајући одвећ јако психолошки карактер своје теорије права, ипак признаје могућност изучавања правне норме и њених елемената као идеалних пројекција преживљавања и, дакле, као идеолошких величина?

Може ли се говорити о чистој психолошкој теорији права и — утолико пре кад је реч о политици права — о чистој психолошкој теорији државе у Ј. Петражицког? Није ли психологизам у Ј. Петражицког у извесној мери модификован кроз допуштање пројекционе тачке гледишта, која мање-више одговара формално-догматичком прилазу и кроз узимање у обзир психолошки схваћене социологије у истраживањима о друштвеном деловању права? Не придаје ли Ј. Петражицки посебан значај култури при својим размишљањима о држави и политици права: политика права као делатност државе везана је нарочито с његовом културно-васпитном функцијом?

Да ли увођење од стране Ј. Петражицког појма *официјелног права*, који у циркулишућој терминологији одговара *позитивном праву*, али не и у терминологији овог писца, чини принципијелно одступање у искључено-психолошкој теорији права?

Стављајући акценат на право у реално-психолошком смислу — императивно-атрибутивна преживљавања, треба рећи да ова Ј. Петражицки није подвргао социолошкој анализи, иако се чини да наслов последњег параграфа његове *Теорије права* на то упућује. Право, будући истовремено и фактор и продукт социјално-психичког живота, схваћено као императивно-атрибутивна преживљавања, може да делује у друштву, да изазива друштвене последица само ако се ова могу свести на *заједнички именитељ*. С друге стране, никако не треба закључити да је Ј. Петражицки поистовећивао објективне појаве са субјективним преживљавањима људи. Такав се утисак добија услед преувеличавања значаја психичког фактора, због чега је *само* психолошко тумачење заиста једнострано. То је осећао и сâм Ј. Петражицки. Поред позивања на два правца мисли — *дарвинистички* и *историјско-материјалистички* (у малочас поменутом параграфу), Ј. Петражицки се, будући свестан неопходности попуњавања свог научног система социологијом, интересовао за ове проблеме не само на семинарима у Петрограду, него, и посебно, у Пољској. На жалост, његови радови из области социологије као резултат истраживања у варшавском периоду, сем једног, посмртног штампаног (*O dopełniających pradach kulturalnych i prawach rozwoju handlu, Warszawa 1936*) изгубљени су у хаосу рата.

Л. Петражицки је сматрао да се помоћу научне политике права може доста учинити за побољшање положаја сиромашних у капиталистичком систему. У социјализму је видео вишу етапу у развоју друштва. Револуцију је објашњавао не сукобом антагонистичких класа, већ сукобом интуитивног и постојећег позитивног (официјелног) права, што такође има одређену научну вредност. Друштво је састављено од класа, група, али и од појединаца. И личност појединаца има значаја у развоју друштва, јер ово не може бити боље без бољих људи.

Постоји ли стварна потреба издвајања политике права као посебне науке, или је то нецелиходно? Зашто је и дан-данас често у правничким круговима антипатија и неповерење према политици права, понеки пут, малтене као да је она „непоменик“? Да ли је дидактички целисходно раздвајати теорију права и политику права? У петражицкијевском систему оне су раздвојене, иако су у најужој вези: да није пред ову другу, као редак хуманиста и исувише велики оптимиста, постављао тако амбициозне задатке (она се не органишава на уско-практичну службену функцију), питање је да ли би Л. Петражицки разрио искуствено-психолошку теорију права као њену основу. Он је скретао пажњу да се проблематика науке политике права не може излагати с историјом и догмом, — како је иронично говорио, нема потребе у таквој папазјанији. Да ли је, можда, умесније — и та могућност се допушта — обрађивати методе стварања права у оквиру теорије права или методологије права? Било како било, сигурно је да обрађивање ове проблематике *треба унапредити*. Већ механизам деловања правне норме на друштвене односе које регулише, а који је веома сложен, кибернетске природе: не тиче се просто само односа између правне норме и друштвених односа које регулише, него и односа између правне норме и такође с њом делујућих других фактора, позитивних и негативних, и одговарајућих друштвених односа (ствар се ту још више компликује што деловање ових фактора може да буде делимично повољно, делимично неповољно за одређену правну норму), и добијени планирани резултат, жељена и допуштива стања друштвених односа, као и непредвиђен побочан резултат, који може бити како позитиван, тако и негативан, — све ово што се односи на ефективност правне норме (очигледно да присуство и најтачнијих представа о циљу правне норме не даје могућност да се унапред просуђује о њеној ефективности; правна норма припада свету Sollen, а резултати њеног дејства — свету Sein) указује на огромну практичну важност читавог правотворачког процеса. Није ли научно занимање питања *de lege ferenda* озбиљан недостатак теорије права, и уопште правне науке, с тачке гледишта њиховог служења друштвеној пракси? Зар се као основни задатак научне спознаје права не може узети управо истраживање *узрочних веза* у процесу стварања права?

Пишући о политици права, Л. Петражицки ју је сматрао граном економске политике. Ако се право схвати онако како га је овај схватио, онда су границе између ових двеју дисциплина тешко ухватљиве. Мож

да се и то може узети као слабост његовог схватања. У чему је, заиста, разлика између *економске политике* као посебне области економске науке, а такође и практичне делатности коју у регулисању економског живота у складу са одабраним циљевима спроводе државе и други субјекти, и *политике права*? Техничка средства економске политике су првенствено, али не и једино, правне норме у уобичајеном смислу тог назива. По нашем мишљењу, политика права као делатност не мора да буде само делатност државе, него и других правотворачких субјеката. Оно што је за њу битно јесте предлог (јер она не иде даље од тога) да дати друштвени циљ буде постигнут, — и који се тако и постиже, — правним путем, тј. доношењем правних норми, али не само у *законодавном*, него и другом *правотворачком поступку*.

Да је право у најужој вези са економијом, у то нема никакве сумње. Ј. Петражицки, у сватској правној књижевности познат по психолошкој теорији права и, донекле, науци политике права, посве је не познат по одређеном доприносу економској науци. Обраћајући пажњу на утицај права, на мотивацију људског понашања и деловање на људски карактер, он долази до оригиналног гледишта о економским појавама: економске појаве су производ правне мотивације. По његовом мишљењу, право као елемент психичког живота има утицаја на понашање људи, — и на њихово тзв. продукционо понашање (организација производње, размена, расподела и потрошња)⁸).

Анализа схватања Ј. Петражицког о политици права може да олакша изграђивање нове науке о том проблему, таман се она ослањала на друге методолошке, теоретске и аксиолошке ставове. Ослоњена на вишедимензионалну и синтетичку теорију права, наука политике права ће и сама деловати *интегрирајуће*, користећи знања не само правних, него и других хуманистичких наука, у првом реду, социологије, економије, психологије. Можда баш зато што треба да се користи разним методама и знањима, наука политике права још није довољно индивидуализирана. С друге стране, постојање посебних политика права (на пример, кривично-правне) налази објашњење у одсуству јединствене опште политике права.

Ј. Петражицки није први иступио са самом идејом научне политике права; међутим, нико пре њега није приказао тако широк програм овог проблема⁹). У том погледу он је далеко испред како у односу на раније школе и теорије (школа природног права, истроријска школа

⁸) Као што је истакнуто, економија се бави законитостима овог понашања, законитостима изазваним разним чиниоцима, међу којима је Ј. Петражицки праву као императивно-атрибутивним преживљавањима придавао посебан значај.

⁹) Не улазећи у детаље и нијансирања појединих питања науке политике права, из којих се једино може видети како се у њега шире и систематичније развија ова наука, рећемо да она, по његовом мишљењу, садржи три дела: I *учење о суштини и крајњем идеалу права*, II *правну психологију* и III *методологију политике права*. Њен други део — правна психологија се даље разграђува на: а) *учење о мотивима*, б) *правну педагошку* и в) *учење о законима кристализације достигнутих успеха друштвене педагошке у објективна гледишта, принципе и установе, у законе друштвеног начина живота*.

права, практично-догматичка јуриспруденција Јеринга, социјалне филозофије Р. Штамлера), тако и у односу на савремене правне правце (амерички функционализам, скандинавски правни реализам), где утицај Ј. Петражицког није искључен. И у време кад је истакао овај програм — крајем XIX века, то је у светској правној књижевности била јединствена појава, остајући то и касније, све до данас. На жалост, наука политике права у Ј. Петражицког се налазила у *сенци* његове искуствено-психолошке теорије права, развијене у појединим својим елементима и до крајности, тако да је на ону прву мало ко обраћао пажњу, иако се оне, одвојене једна од друге, не могу сасвим правилно оценити.

Помоћу законодавне и уопште правотворачке делатности се постижу одређени циљеви; у сваком случају, то је боље него чекати да се они стихијски остваре, ако би се уопште тако и остварили. Наука политике права, на којој почива ова делатност, налази се пред амбициозним и одговорним задатком: обезбедити најефикасније остварење постављених циљева, а то се не може чинити на било који начин. Борећи се против упрошћеног прилаза програмирању преображаја у разним областима друштвеног живота, који не обраћа пажњу на узајамне зависности различитих фактора, она на тај начин може да предупреди грешке које би одатле нужно произилазиле¹⁰). Истраживања која је вршио Ј. Петражицки на веома широком простору (не само официјелно, него и друге врсте позитивног права, као и интуитивно право) на то упозоравају.

Што се тиче правних наука, Ј. Петражицки је, уносећи светло у дотад неосветљену страну права као сложене психичке појаве, без сумње, дао драгоцен обол теорији права и науци политике права — хуманистичким дисциплинама с високом мисијом у друштву. Иначе, историјски материјализам и петражицкијевска мисао, узети у целини, не могу се сложити — једноставно као две коцке — у један научни систем, иако у њима има заједничких места. Не треба по сваку цену рушити мостове међу њима тамо где они већ постоје; треба, с друге стране, градити нове тамо где је то могуће. То захтева принцип континуитета у правној науци.

Да би се избегао могући, из употребе различитих језика произилазећи неспоразум између марксистичке теорије права и теорије права Ј. Петражицког, треба рећи да је, пишући о праву, Маркс имао на уму *позитивно право, право у тзв. правном (јуридичком) смислу*, које је несумњиво свесно дело човека, идеолошка форма друштвене материје (— те елемент надградње), док у схватању Ј. Петражицког појам права има много шири обим (ту је и интуитивно и позитивно право, како га он схвата, као и официјелно и неофицијелно; у састав права као интелектуално-емоционалне појаве улазе императивно-атрибутивна прежив-

¹⁰) У југословенском социјалистичком самоуправном друштву све се више увиђа значај правне науке у деликатном послу изграђивања одговарајућих правних норми.

љавања, с позивањем или без позивања на нормативне факте, и пројекције тих преживљавања, тј. правне норме). Правне норме представљају продукт више или мање наивних и инстинктивних тежњи, убеђења и веровања, раширених у народним масама (углавном, обичајно право), или продукт свесних размишљања и тежњи једног или многих лица (законодавство). Право као преживљавање спада у основу, као норма — у надградњу.

Чак и кад је наглашавао да правом треба назвати само императивно-артибутивна преживљавања као реалан феномен, то Л. Петражицком ни у ком случају не одузима карактеристику *дубоког* и *свестраног* правно теоретичара: поред тога што је тврдио да је право сложена психичка појава, он није занемаривао, како смо видели, ни њену нормативну, социолошку, аксиолошку итд. страну. Што се ове прве тиче, с обзиром на преовлађујући став у теорији права да је право у основи *нормативна појава*, треба још једном рећи да се само по себи разуме да су у његовој науци политике права, том, у деликатном послу добродошлом саветнику правотворца, правне норме, адекватне психици народа, управо онај крајњи производ, до којег ова наука треба да доведе.

Данас се с правом истиче да је сложен, свестран или, како се страном речју каже, мултидисциплинаран приступ праву једино исправан. Свестрана теорија права треба да обухвати све стране, аспекте, сфере, равни, димензије права: *нормативну* или *језичко-логичку*, ако је могуће ове две димензије до краја поистоветити, *социолошку*, *психичку*, *политичку*, *аксиолошку*, уколико је о овој последњој димензији могуће говорити и као посебној. Како да то учини а да не буде еклектичка? Није ли реалније очекивати да ће она, бар у почетку свог остваривања, бити комплементарна, уважавајући оно што је рационално у већ изграђеним теоријама права. Таква теорија права мора да обухвати све димензије права у њиховој међусобној вези, која је, то треба истаћи, тешко ухватљива.

Иако је Л. Петражицки под науком политике права подразумевао науку која се бави питањима *de lege ferenda*, основану — то се само по себи подразумева — на анализи и критици позитивног права, мислимо да он не би имао ништа против да се ова наука протегне и на питања *de sententia ferenda*, као континуација у провођењу једних те истих идеја у решавању конкретних случајева.

Узета заједно, горе поменута два појма прва техничког или практичког карактера: *правно-политички* и *правно догматички* или *херменеутички* су у најужој вези с одређеном, како би се то модерним језиком рекло, праксеолошком проблематиком. Исправност и ефикасност стварања и формулисања права, и исправност и ефикасност његове примене је овде од посебног значаја. Ако се правне норме у својој садржини поклапају с праксеолошким директивама, онда је реч о добром праву. Код примене права постоји недоумица у погледу избора правилне социотехничке директиве: да ли се држати једнообразности праксе и по

штовати слово права, или актуализирати решења у складу с потребама праксе? Другим речима, да ли се строго држати тачног смисла извора права, тумачења и примене правних норми само у складу с њиховим тачним смислом или не (питање везаног и тзв. слободног тумачења у херменеутици права; спор у правној науци, од времена глосатора познат као спор буглариста, с једне, и мартиниста или гозијанаца, с друге стране). Као што је Л. Петражицки с правом истицао, прилагођавање права потребама праксе није ствар тумачења права, већ рационалне политике: ако право више не одговара директивама исправног и ефикасног деловања, треба мењати њега самог, а не начин на који се оно схвата и тумачи. То, уосталом, захтева и принцип законитости. По нашем мишљењу, и актуализација решења је могућа све док не иде *contra legem*, с обзиром да се правне норме тумаче довољем у везу њихових диспозиција са захтевима природе ствари сваког конкретног случаја

Плодотворна свестрана мисао Л. Петражицког лежи под — угаром. Ипак, она већ одавно подлеже лаганој, али, чини нам се, стално продубљујућој, стваралачкој асимилацији не само у Пољској, него и светској правној књижевности. Утицај је видљив и у другим друштвеним наукама.

Да би се упознало стваралаштво Л. Петражицког, с правом означавамо и као петражицкијевски научни систем, та у поређењу с ранијим школама и теоријама и савременим правцима у правној науци, заиста изузетна појава у светској правној књижевности, истовремено необична и истовремено велика, треба уложити много времена и труда¹¹⁾. Оно може бити, и без сумње ће бити, *подстрек за размишљање и даља истраживања правних појава* само ако му се поклони озбиљна пажња, а не унапред, без познавања одбаци, или се пак тврди да садржи оно чега тамо нема.

На 50-годишњицу смрти Л. Петражицког, дозовимо га тихо, у сећању.

¹¹⁾ Често је тражење рационалних зрнаца у појеним теоријама права тежак и мучотан посао. Онај ко их проучава мора да се удуби у њихове идеје с пуном озбиљношћу, са свом љубављу и преданошћу, да мисли и осећа онако како су мислили и осећали њихови творци, — у противном, може доћи у ситуацију да, уместо њих, говори он сам. Тумачења од јуче и данас не морају да буду истоветна: писати о теоретскоправној баштини изнова значи да треба писати свеже, обавештено, на основи довољног познавања материје и увек на нови начин — из перспективе онога који о њој пише.

Уопште, као код свих великих писаца и њихових дела, и Л. Петражицком и његовом делу треба се стално враћати.

RÉSUMÉ

L'ACTUALITÉ DE LA PENSÉE DE LEON PETRAZYCKY DANS LE CONTEXTE DE SON OEUVRE ENTIER

Dans le travail on tâche de montrer que l'appréciation de l'actualité de la pensée petrazyckienne ne peut être faite que si elle est considéré dans sa genèse (dans toutes ses périodes: celle de Petrograde, aussi que celles négligées- de l'Allemagne et de Warsowie) et dans son ensemble, mais non fragmentairement.

Le système scientifique petrazyckien dans son ensemble peut être pris comme considérant de la possibilité de la création de la politique du droit (de la politique législative) comme une discipline particulière, sans prendre en considération *les découvertes accessoires*, qui ont une valeur *pour elles-mêmes* aussi. Pourtant, la politique du droit d'après la conception de L. Petrazycki — comme *science* et comme *activité, législative* et *celle en général qui fait créer le droit* — elle est très peu connue dans la littérature, et plus souvent mal interprétée. Elle se trouvait dans *l'ombre* de sa propre théorie empirico-psychologique du droit.

Les critiques adressées à la théorie empirico-psychologique du droit, résultent du fait que L. Petrazycki a individualisé le droit: le droit existe même dans un isolé, si celui-ci le reconnaît et croit en lui.

Bien que le point de vue soi-disant réel psychologique de L. Petrazycki ne puisse pas être accepté en totalité, à cause de la surestimation de sa dimension psychique, il faut dire qu'il ne néglige pas les normes juridiques bien qu'il les mette au second plan et les appelle des fantasmes émotionnels, projections etc. Il soutenait que le droit était un phénomène psychique complexe, mais il ne négligeait ni ses autres côtés.

D'après notre avis, sa théorie empirico-psychologique peut être caractérisée comme théorie de *plusieurs dimensions*, car elle comprend plusieurs aspects du droit comme phénomène complexe, à savoir: psychique, *linguo-logique, normatif, sociologique, exiologique*. L. Petrazycki est non seulement le précurseur de la recherche de plusieurs dimensions du droit, mais aussi de la recherche *intégrale* du droit.

Certaines attitudes de L. Petrazycki de l'avis de l'auteur rappellent beaucoup les attitudes de la théorie marxiste du droit.